

ENCIKLOPEDIJA ŽIVIH

Matevž Kos

Ženska, svetloba in škorpion¹

Esej o poeziji Uroša Zupana

*Nekdo si zada nalogo, da bo narisal svet.
V dolgih letih naseli prostor s podobami
pokrajin, kraljestev, gorovij, zalivov,
ladij, otokov, bivališč, pripomočkov,
zvezd, konjev in ljudi. Malo pred smrtjo
se ove, da ta potrpežljivi labirint črt
riše podobo njegovega obraza.*

J. L. Borges: *Epilog k Svaritelju*

1. Med Sutrami in Reko

Reka je druga pesniška zbirka Uroša Zupana. Prva, *Sutre* (1991), je takoj po izidu dvignila nemalo prahu: kmalu je bila razprodana, kritiški odmevi so bili malodane vsi izjemno pritrdilni, dobila je nekaj literarnih nagrad. Zupan je tako rekoč "čez noč" postal pesniški junak svojega časa. Po eni strani spričo tekoče in sproščene diktije svojih verzov, zapisanih z energičnim zamahom in eksistencialno zavzetostjo, po drugi pa zaradi izoblikovane (avto)poetike, ki je s svojo ("formalno" in "vsebinsko")

¹ Pričujoče besedilo je nastalo kot spremna beseda k pesniški zbirki Uroša Zupana *Reka*, ki bo letos izšla pri Državni založbi Slovenije. Nekaj pesmi, ki jih je avtor uvrstil v knjigo, je bilo objavljenih v 15. in 19. številki *Literature*.

unikatnostjo Zupanovemu prvcu znotraj mlajše slovenske poezije priborila izstopajoče mesto. Poetika *Suter* se ni kaj dosti ozirala na tista pravila pesniškega snovanja, ki sta jih narekovali prevladujoča teorija in praksa literarne generacije, v katero - vsaj po kriterijih biologije - sodi tudi Zupan. V primerjavi s posameznimi zbirkami, pod katere so se podpisali nekateri njegovi pesniški kolegi, *Sutre* z debatami o postmodernizmu, "drugostopenjskem" jeziku, simulakrih, palimpsestih, citatoloških pesniških strategijah, utrujenosti in spopadanju literature same s sabo ali usodi pesništva v času ekspanzije vizualne in medijske estetike nimajo prave zveze.

Zupanovi verzi pogumno vztrajajo na mitologiji Poezije. Vendar ne katerekoli. Prizadevajo si za revitalizacijo poezije, v ozadju katere stoji izrazita osebna izkušnja; do nje se ni treba prikopati skozi balast umetelnih retoričnih figur, semantične ambivalentnosti in "jezikovnih iger", ampak je "dostopna" v svoji čutno-nazorni "neposrednosti". Ne sofisticirani pesniški postopki in alkimija jezika, značilna še zlasti za pozni modernizem, ampak, kot je zgovorno naslovljena zadnja pesem iz *Suter*, *alkimija srca*. Zupanova umetnost pesnjenja ne stavi na ezoteriko "lingvizma", ampak na pesem, "ki bo / valovanje krvi, pesem, ki bo alkimija srca."

Obujanje pesniške pisave, ki nagovarja slehernika in ne samo nekaj posvečencev v literarne zadeve, se je pokazala kot eden glavnih adutov *Suter*, knjige, ki je med najbolj zaslužnimi za socialno "promocijo" poezije v začetku devetdesetih.

Odmevnost Zupanovega prvenca je zgovoren, po svoje pa tudi paradoksalen fenomen, saj njegova poetika temelji ravno na tistem, kar se od osemdesetih let, od znamenite postmodernistične evforije naprej skuša vztrajno postavljati pod vprašaj: izvirnost, literarna "nedolžnost", ustvarjalnost. Torej vse, kar je v navezi največkrat ravno z govorico srca, ki jo, na pesniško transformiran način, seveda, Zupan "prevaja" v verze. Predpogoj za uspešnost tega "prevajanja" je, da se filozofsko-refleksivna in teoreticistična razpravljanja, ki bi lahko subvertirala temelje Zupanove poetike ali jo celo razglasila za "staromodno", postavijo v oklepaj. In že vnaprej velja reči, da avtor *Suter* in *Reke* tovrstne oklepaje - spretno izogibajoč se modnemu in s tem že tudi konjunktornemu pesniškemu žargonu - postavlja presenetljivo samozavestno. Še več: pravzaprav mu jih niti ni treba, saj je njegova poezija bolj kot čemu drugemu zavezana svobodi in neobremenjenosti, predvsem pa suverenosti svoje govorice, ob kateri z lahkoto *otresem patino evropske metafizike*.

Zupan tisto, čemur pravi evropska metafizika, razume na samosvoj način. Možna bi bila namreč pripomba, da je preseganje metafizike, za kar pledira, nekaj tipično metafizičnega. Koliko je že bilo bojnikov proti metafiziki, ki so se kasneje, ko je njihova prevratnost padla v vodo, izkazali za metafizike na kvadrat. Vprašanje, kateri je tisti horizont, instanca, ki omogoča Zupanovi poeziji zavreči *patino evropske metafizike*, je zato povsem na mestu.

Nanj najbolj izrazito "odgovarja" pesem *V Ameriko!*, iz katere sem iztrgal zgoraj navedeni "antimetafizični" verz. Pri tej, za avtorjev prvenec in njegovo pisanje tistega časa v marsičem programatski pesmi se velja ustaviti. Njeni sklepni verzi se glasijo:

*grem v mesto angelov in čakam, da se strese tektonska prelomnica,
obiščem nočne lokale, da ovoham howlovski eli eli lama lama
sabahtanski saksofonski krik, obudim Kerouaca, Birda, Kirka,
poln glasbe, poln energije,*

Amerika, PRIHAJAM!

Kot v večini Zupanovih pesmi tudi tu srečamo prvoosebni "lirski subjekt". Prvoosebnost ni nekaj naključnega, ni zgolj v domeni poljubne pesniške dramaturgije, ampak je konstitutivni element poetike *Suter*, v nekoliko modificirani obliki, kot se bo pokazalo kasneje, pa tudi *Reke*. Prvoosebni Jaz, potem ko je pospravil s *patino evropske metafizike*, prihaja na novo celino, ki znotraj konteksta Zupanove poezije simbolizira prostor svobode in odprtosti - tistega, čemur je zavezana tudi sama. Njen prvoosebni Jaz ni samo ena od različic lirskih glasov. Je Subjekt v "starem", metafizičnem smislu besede. Svoj prihod naznanja s fanfarami, zavedajoč se lastne izjemnosti, svežine in moči. Vse, kar mu prihaja naproti, v stari descartesovski maniri jemlje kot objekt. Osredotočen je sam nase; vse, kar pride v percepcije Jaza, mu rabi za lastno konstitucijo. Samozavest črpa iz razpoložljivosti sveta: / vse je še pred mano, pod mano, čisto vse /.

Mimogrede: *Sutre* obujajo tip poezije, ki mu je na Slovenskem nemara še najbližje pesništvo (zgodnjega) Šalamuna, eden njenih književnih rojstnih krajev pa je tudi Amerika. Whitman, Williams, Ginsberg, Frank O'Hara in številni drugi ameriški pisci v *Sutrah* niso citirani ali omenjeni naključno. Med Zupanom in tistim tokom ameriške poezije, ki ostaja zvest tradiciji Walta Whitmana, pa tudi kasnejšo bitniško književnostjo, so otipljive (čeprav ne vedno enoznačne) sorodnosti. Dovolj zgovorna, če ju primerjamo z zgoraj navedenim Zupanovim, sta na primer že Whitmanova uvodna verza iz znane *Pesmi o širni cesti: Peš in z lahkim srcem grem po širni cesti, / zdrav, svoboden, z vsem svetom pred sabo*. (prev. U. Mozetič)

Tako pri Whitmanu kot Zupanu "evropsko metafiziko" in njene, človekovi prvinski naravi neadekvatne "sisteme" postavlja pod vprašaj izrazito "svobodnjaški", lastni spontanosti zavezan subjekt. Takšen, ki je po drugi strani hkrati podlaga in rezultat ravno te metafizike, proti kateri je naperjen. Sebe razume kot merilo vseh stvari. Vendar pesniški subjekt *Suter* Ameriko zavzema bistveno drugače, kot so to nekoč, še v predwhitmanovskih časih, počeli kolonizatorski (evropejski!) pustolovci. Njihovo nekdanjo "zgodovinsko" akcijo "zamenja" novodobna pesniška "subjektivnost", osvajalske ambicije pa sublimirana metafizika poezije in pesniškega subjekta, ki se kot tak konstituira s pomočjo mitologizacije pesništva: / vedno bo poezija tista, ki nas bo popeljala najbližje lepoti /.

Neproblematizirana vera v lepoto in izjemnost (lastne) poezije je konstanta Zupanovih pesmi in njihove poetološke "ortodoksije". Posledica prepričanja v moč pesniške besede je ekstatična zavzetost (/ zame so verzi, divji dolgi verzi /), patos, zanos. S tem se ohranja in še stopnjuje kult pesnika, izvirajoč iz romantične tradicije.

V zvezi z njegovo "dejavnostjo" je na primer govor o "ekstazi", "magični zvezi", "božanski povezanosti", "občutku poslanstva", "pripadnosti nečemu breztelesnemu". Skratka: poezija je "nekaj drugega", "nekaj nenavadnega".

Svet je v tem smislu dvodimenzionalen: na eni strani pesnik, poezija, oba participirata v božanskem, v "kozmični energiji", na drugi posvetni, banalni svet zdrave pameti, pragmatizma, institucij, politike, sociale itd. Vsega, do česar nekatere, zlasti historično, socialno, geografsko neposrednejše (in v tem smislu referenčno "bogatejše") *sut*re ne skrivajo svojega kritično posmehljivega odnosa.

Vsaka pesniška beseda - razumljena kot akt stvarjenja - dualizem življenja in "življenja", "resnice" in "videza" hkrati že odpravlja. Pesniški akt je totalizirajoči akt, ne ukinja samo razkola med besedami in stvarmi, ampak je v dobesednem smislu svetotvoren. Če obstajata dve vrsti sveta: "pravi" in "nepravi", in če poezija participira v prvem, potem po vsaki pesniški gesti, spodbujeni s pripadnostjo Lepoti, ostane le še "pravi". Dualizma je konec, svet je celota, ustrojena po nareku "kozmične energije", pesnik - absolutni ustvarjalec - pa njegov demiurg: "je meja med poezijo in / življenjem končno izbrisana."

Vendar pri Zupanu prihaja do paradoksa; z metafiziko, kot rečeno, obračunava na metafizičen način. "Metafiziki" zoperstavlja "alkimijo srca". Toda ta prav tako (le da na "znatrajpesniški" način) zapada totalizirajoči logiki, ki zapolnjuje razpoke v zemljevidu sveta. Še več. Korenine obeh "diskurzov", "pesniškega" in "metafizičnega", poganjajo iz skupne zemlje: / in jaz zapuščam metafiziko, da bi poskusil iz malenkosti / še enkrat po delčkih sestaviti mozaik / ki ga je že nekdo sestavil davno pred mano, / da bi poskusil sestaviti mozaik, ki se imenuje alkimija srca. (Nočna sutra)

2. Reka

Eden najbolj izstopajočih motivno-tematskih sklopov Zupanove poezije je uglašen z govorico ljubezni - ta zaznamuje večji del njegovega opusa. V *Sutrah* se običajno udejanja na izrazito "subjektivističen", svet in *drugega* polaščujoč način. Toda osrečujoča totaliteta ljubezni, ki je bila eden vogelnih kamnov poudarjene, v svet uperjene drže, v *Reki* razpade. Od ljubezenske dvoedinosti in njene harmonije - z izjemo nekaterih pesmi, ki jih še narekuje sreča ljubezenskega sedanjika - ostaneta samo nostalgichen spomin in sled, vtisnjena v srce. Od nekdanjega "aktivizma" pa "introvertirana" melanholična razpoloženja in govorica samote, spodbujena z vprašanjem, "kje se nahajam jaz v tem neskončnem / prostoru človeških želja?" in išoč - v neprikritem dialogu z melanholičnimi Potokarjevimi verzi - "le še en obraz, ki se ga še ni dotaknila teža let in grenka slutnja / ponovnega poraza".

Po razpadu ljubezenskega univerzuma in koncu osvajanja Amerike ostaja - primerno stopnjevana in modificirana - kot eno poslednjih zatočišč pesniškega subjekta vera v "poslanstvo" Pesnika in Poezije: "če zveza z žensko ne / more biti obljubljena za

večnost, naj bo to zveza z molkom in / krikom besede. Toda tudi to zaveznštvo ni (več) nekaj "neproblematičnega" in zgolj osrečujoče ekstatičnega, ampak je hkrati tudi prizorišče muk in trpljenja. Bodisi zaradi spopadanja z molkom, tem izzivalnim in marsikdaj pogubnim robom pesniške govornice, ali pa z jezikom kot takim, ki je njen glavni in nič manj nevarni soigralec.

Amerika s svojimi simbolnimi konotacijami v *Reki* ni več literarni u-topos. Pesniška geografija se opazno razširi, to je razvidno na že povsem zunanji ravni citatov in omemb posameznih pesnikov, pomembnih za Zupanovo pisanje. Številna imena od Milosza, Borgesa, Apollinaira, Nerude, Valleja do Paveseja, Blakea in drugih ne pričajo samo o "intertekstualnosti" in "dialoški" *Reke*. Dikcija mest, na katerih se pojavljajo, pa tudi njihov širši pesemski kontekst dovolj razvidno oznanjata, da gre pri srečanju dveh pesnikov vselej za potrjeno zaveznštvo in pripadnosti planetarni pesniški bratovščini; "pepel zvezd, / ki so eksplodirale ob najinem srečanju", se na primer glasijo vzhicene besede v pesmi, posvečeni Tomažu (Šalamunu), podobne lahko srečamo tudi v verzih, zapisanih pod posvetilom Alešu (Debeljaku). Ni treba posebej poudarjati, da sta govornici obeh pesnikov - vsaka na svoj način - opazno zadolžili Zupanovo poetiko. Vendar to njene samosvojosti niti najmanj ne postavlja pod vprašaj. Kvečjemu nasprotno.

Znotraj generacije piscev, ki je nastopila hkrati z Zupanom, bi le težka našli pesnika, ki ima do lastnega pisanja in do poezije nasploh tako zavezujoč odnos. Pisanje pesmi ni popoldanska obrt ali prisluškovanje lepim zvenom besed, ampak nekaj, kar je eksistencialno v temeljnem smislu besede. Šele takšen odnos do literature omogoča zapis verzov: "moje edino življenje je poezija, in kolikor bolj / zmaguje ona, toliko bolj izgubljam jaz." *Reka* je brezkompromisen pesniški "dokument" teh soočanj.

Poezija sicer je privilegirano mesto jezika, v "katerem se lahko / pogovarjam z bogovi", toda hkrati je ta jezik obtežen z izgubo "tuzemske" enotnosti in celovitosti, ki jo, kot sugerirajo številni verzi, zares omogoča le simbioza dveh ljubečih src. Zupanovo pisanje je zavezano Besedi, toda ta "v naših ušesih odmeva kot metafora / srca". Življenje meri ritem srca, kar pomeni, da je emotivna podstat še zmeraj ključnega pomena za podobo sveta, ki jo - z vsakim verzom znova - vztrajno naplavlja *Reka*.

Bogastva "konkretnega" in "empiričnega", ki je v *Sutrah* (zlasti v ameriškem ciklu) imelo pomembno vlogo, je v *Reki* bistveno manj. Zupanova pisava postaja vse bolj subtilna in krhka, hkrati pa tudi "abstraktnjša"; subjektovo polaščevalsko uperjenost v svet zamenja pesniška avtorefleksivnost. Konec je nedolžnosti in optimistične neposrednosti, ki je omogočala vzklik "Amerika, PRIHAJAM!"; Zupanova poezija ne naskakuje več zvezd, bolj kot pogled v prihodnost, ki je v *Sutrah* bila že vnaprej "njena", jo opredeljujejo nostalgija, sentiment, melanholija. In - ne nazadnje - življenje iz spominov: "jaz ne bom / mogel nikoli odvreči vseh svojih spominov." Zgodbe, zapisane v spominu, niso tiste iz Zupanove junaške ameriške "epike". Bolj kot kaj drugega so spomin na ljubezensko srečo, ki se je razpustila v samoto ednine: "vse je isto, / če si sam."

Če je naročje Ženske prisposoda za varnost in srečo, ki jo pri življenju ljubeče

ohranja jezik, "ki ima neskončno število besed za nežnost", po ljubezenski katastrofi ostanejo le "verzi in sanje nekoga, sanje // razposlane na vse strani neba". Zupanove verze so poselile otožne melodije, ki jim meri čas nežen, valovit ritem. Pesmi, bolj rečeno pesnitve se nemalokrat razlezejo čez več strani. Posebno pozornost zaslužijo zlasti posamezni zaključni, pogosto osamosvojeni verzi; očiščeni so siceršnje gostobesednosti in izpisani s pretanjenim poslušom za dramaturgijo celotne pesmi, hkrati pa njeno "vsebinsko" poantirajo na nov, učinkovito zaostren in estetsko domiseln način.

Njihov "metafizični korelat" je "decentralizacija" subjekta in njegovega življenjskega sveta: "in nič več ni teritorija, kjer bi lahko / bil varen, kjer bi lahko mirno ležal / in gledal. nisem iz tega sveta." Toda: "še vedno naivno verjamem, / da bom z besedami rešil naju, da bom z besedami rešil svet.". Tisto, kar je bila v *Sutrah* "dejanskost", postane v *Reki* "nostalgija po prihodnosti", hrepenenje po vrnitvi izgubljene enotnosti. Poudarjeno vlogo, ki sta jo v zgodnejši Zupanovi poeziji še deloma zastirala egocentrizem in narcizem pesniškega Jaza, dobi zdaj "kozmična", večino novih Zupanovih pesmi prežemajoča zavest: "plešem brez konca, brez / glasbe, po taktih veselja."

V primerjavi z Gregorjem Strnišo, v slovenski poeziji enim najimenitnejših upesnjevalcev kozmične oziroma vesoljske zavesti, ki mu je rabila predvsem za "kritiko" humanistične, antropomorfne in antropocentrične podobe sveta, Zupan na prvi pogled nekoliko presenetljivo vztraja pri prvoosebne Jazu, ki ga je Strniša, v skladu s svojim odklanjanjem človeške "subjektivnosti", vse od zbirke *Odisej* dosledno izganjal iz svoje poezije. Strniševa poezija je usmerjena izrazito "objektivistično", formalni red njegovih pesmi je v sozvočju z veličastnim in človeški majhnosti nedoumljivim redom fizike.

V *Reki* pa ravno kozmična zavest, ki ni nekaj "fizičnega" oziroma, natančneje rečeno, fizikalnega, ampak ji je podeljen status božanskega in s tem pesniško absolutnega, postane ena novih opornih točk še zmeraj dosledno prvoosebne subjekta, Jaza, ki se s tem, da participira v absolutnem, sam povzdigne v njegovo okrožje. Tako si zagotovi prepotrebno trdnost, izgubljeno z razpadom ljubezenske dvojine in koncem sveta kot poligona osvajalskih subjektivnih pohodov. Toda nekdanja samozavestna drža, porojena iz prepričanja o obvladovanju vseh "teritorijev", kljub sevanju kozmičnih žarkov ni več mogoča.

"Medij" pesnikovega dialoga z absolutnim je namreč jezik, od "struge besed" do "brezna tišine" pa je le majhen korak. Absolut ni nespremenljiva in trdna substanca, ki bi bila pesniški besedi dosegljiva ob vsakem trenutku: "vsaka misel, ki te obišče, je razodetje." Poezija sicer je privilegirani prostor absolutnega, toda "razodetje" je mogoče le na ekstatičen način, se pravi, da je na samem robu jezika.

S tem v zvezi imajo v *Reki* posebno težo številne "kozmične komparacije", kot so "žareča magna", "arktični led", "astralna telesa", "eksplozija bombe" (Kozmologija pesnikovega rojstva) ali "drobljenje kometov", "šelesenje neznane ostrine", "eksplozije v oddaljenih sferah", "ponavljanje magične formule". (Jezik) Pričajo predvsem o doživljajski ekstazi, ki - v kontekstu Zupanove poetike - edina omogoča vstop v sfero absolutnega.

Najpogostejša, semantično izredno bogata (in z biblijsko mitološkim, pa tudi mističnim izročilom obložena) beseda v *Reki* je ravno *svetloba*. Pojavlja se samostojno ali v najrazličnejših besednih zvezah, na primer: "*ženska iz svetlobe*", "*poljub svetlobe*", "*popolna svetloba*", "*nova svetloba*", "*svetloba zore*", "*dva slapova svetlobe*", "*ladjevje svetlobe*", "*da bi se zopet / dvignil v svetlobo*", "*dih svetlobe*", "*svetloba sili v notranjost*... Šele jezik, porojen iz njene jasnine, je na ravni svoje velike naloge: vztrajati na sledi Lepote, ki je - kot že v *Sutrah* - drugo ime za pesniško absolutno. Absoluta se nikoli ne da "poimenovati" - potem pač ne bi bil to, kar "je". Lahko se le "pokaže". Zato je pesniška korespondenca z absolutnim, tistim vedno "onkraj", ki je svoj vrh dosegla v simbolizmu in na kateri vztraja tudi Zupanova poezija, vselej obsojena na spopadanje z jezikom.

Spopadati se z jezikom, zaganjati se k njegovim mejam, je vrsta pesniške "etike", "spontane filozofije" pesnikov. Zaganjanje k mejam jezika, če parafriziram Wittgensteina, je lahko "a priori nesmisel". "Nesmisel", ki pa *meri na nekaj*. Najbolj dosleden odgovor na jezikovno prakso, utemeljeno v lastnem samo-preseganju, je zato molk. Toda poetika tišine lahko pomeni tudi napoved konca poezije kot poezije. Pa ne samo to. Ponavljanje "*magične formule*", na katero stavi *Reka*, prej ali slej privede do tistega, kar spremlja vsako ekstazo: do bližine smrti kot najpopolnejšega molka. In tišine kot najbolj presunljive oblike lepote.

Morda ni naključje, da se zadnja pesem *Reke* - naslovljena je seveda *Jezik*, ves čas pa, na izrazito "taktilen" in skrajno intenziven način, pripoveduje "zgodbo" o odnosu med pesnikom in jezikom - sklene z verzi:

*popolnoma sva si predana, eden v službi drugega, drug drugemu
sva ogledalo, in če se ne ljubiš z mano, kot kača počivaš v
meni, kot škorpion, ki lahko usmrti sam sebe, kot škorpion,
ki lahko usmrti tudi mene.*

Ženska, svetloba in škorpion. Tri besede, katerih simbolna semantika napotuje k trem temeljnim razsežnostim Zupanove poezije. Ženska kot "cilj" pesniškega potovanja, ki vrača *enotnost in smisel*, izgubljena med potjo. Svetloba kot *drugo ime* za pesniško absolutno; *drugo* ne zaradi umetnosti retorike, ampak, ker je tisto *prvo* onkraj jezikovne artikulacije.

In škorpion?

Pesniška igra je nevarna igra. Toliko bolj, če je igra na vse ali nič. Drugi pol svetlobe je tema, absolut(neg)a smrt. Poezija, ki želi poimenovati prvo, se zato vselej dogaja v risu drugega. Toda:

"Wo aber Gefahr ist, wächst / Das Rettende auch."²
(Hölderlin: *Patmos*)

² "A kjer je nevarnost, rase / Tudi odrešilno." (prev. N. Grafenauer)